

**ВНЕСОК ІНСТИТУТУ ДЕМОГРАФІЇ УАН–ВУАН
НА ЧОЛІ З АКАДЕМІКОМ М.В. ПТУХОЮ
У РОЗВИТОК СТАТИСТИЧНОЇ НАУКИ
ТА ДЕМОГРАФІЇ В УКРАЇНІ
(1919–1928)**

З огляду на важливість для будь-якого суспільства, в тому числі й України, такого феномена, як продуктивні сили, великого значення набуває дослідження їх основного елементу, а саме – народонаселення. Науковий підхід до вивчення цього питання вперше в Україні було здійснено унікальною науковою установою – Інститутом демографії УАН, єдиним на той час у світі.

Інститут демографії був створений за ініціативою акад. М.І. Тугана-Барановського одночасно із заснуванням у 1918 р. Української академії наук у складі її Соціально-економічного відділу. Фактично Інститут почав працювати з 1 січня 1919 р. На посаду директора було обрано проф. М.В. Птуху. Це була перша в світі спроба заснувати спеціальну наукову установу для статистичного дослідження населення.

Інститут демографії був єдиною установою Соціально-економічного відділу, в роботі якої не було жодної перерви і яка не міняла свого керівника. Окреслюючи загальні завдання Інституту, М.В. Птуха писав: “Як відомо, наукове виучування людності взагалі зустрічає надто великі труднощі. Воно вимагає не лише знання старих статистико-математичних методів виучування, але іноді й вироблення нових, у залежності від завдань досліджування, а це недоступно для звичайних співробітників статистичних бюр. З другого боку, всяке наукове виучування людности зустрічає великі перешкоди з огляду на необхідність попереднього оброблення великих статистичних матеріалів, а це лягає на вченого великим, надсильним іноді, тягарем”¹.

Завданням Інституту було, з одного боку, – сприяння розвиткові статистичних методик, а з другого, – вживання заходів для якнайповнішого та

найкращого вивчення всіх народів, які населяли Україну. Для вирішення цих завдань потрібні були певні статистичні матеріали з огляду на те, що науковому аналізу підлягали населення України взагалі та окремі групи, з яких воно складалося. Проводилися дослідження: 1) фізично-психічних особливостей людини (антропологічна статистика); 2) смертності; 3) шлюбності та сімейності; 4) народжуваності; 5) спадковості; 6) міграції; 7) захворюваності; 8) інвалідності; 9) професій і занять; 10) злочинності тощо.

За весь час існування Інститут пройшов кілька етапів у своєму розвитку: I етап – 1918–1923 рр., II етап – 1923–1926 рр., III етап – 1926 – перша половина 1929 р. Загальними рисами діяльності Інституту демографії було те, що його колектив проводив велику спільну роботу, поряд з якою окремі співробітники або досліджували індивідуальні теми, або виконували ряд поточних робіт. До останніх, у першу чергу, слід віднести складання бібліографії з теорії статистики й демографії (книжки, статті й рукописні джерела) і збирання фахової бібліотеки, яку у 1923 р. приєднали до бібліотеки Соціально-економічного відділу.

З 1919 р. до початку 1923 р. Інститут працював без органічного зв'язку з іншими статистичними установами. Об'єктивні обставини того часу (перед усім – фінансові) гальмували широке та систематичне розгортання діяльності Інституту в усіх намічених напрямках. Робота обмежувалася лише тими темами, для дослідження яких можна було зібрати матеріали.

З праць Інституту демографії першого періоду потрібно відзначити, перш за все, дві найголовніші – дослідного характеру. Першою була велика статистична робота про антропологічні властивості чоловіків тодішнього Київського повіту та м. Києва на підставі призовних списків 1913–1916 рр. З огляду на дострокові призови за той час було зібрано багатий статистичний матеріал, який дав можливість вивчити фізіологічні властивості чоловіка 18–21-літнього віку. Відомості за кожного мобілізованого було занесено на картки й зведено для повіту й міста окремо. Кожен рік досліджуваного віку було розбито на 4 періоди. Розроблено понад 10 тис. карток для повітових православних призовників, що їх зведено в 344 таблиці, і понад 1 тис. карток для євреїв, які зведено в 243 таблиці. Такий розподіл був важливий з огляду на те, що селяни на Київщині були чистим типом українця. Окрім того, вибрано було 300 карток призовників м. Києва з українськими прізвищами. Але через невелику кількість карток зробити висновки про вплив міського життя на тип українця не вдалося, і тому роботу в цьому напрямі було припинено.

Другий, суто науковий напрям – обчислення таблиці смертності для України на підставі перепису населення 1897 р. і смертних випадків за 1896–

1897 рр. Ця робота проводилася протягом 1921 р. під безпосереднім керівництвом М. Птухи. Участь у дослідженні брали співробітники І. Тренін-Петушков та П. Пустоход.

Варто відзначити, що поряд з колективною роботою великої ваги набувала в Інституті індивідуальна наукова праця кожного співробітника. Так, наприклад, П.І. Пустоход почав опрацьовувати матеріали про міграцію населення в Україні за 1894–1914 рр. на підставі відомостей Центрального статистичного комітету Росії. Ю.О. Корчак-Чепурківський працював над розвідкою “Місто й село у смертності Наддніпрянської України”. Окрім того, продовжувались переписування, перевірка й підрахунок первинних статистичних відомостей щодо населення України, які в основному збирались у 1920 та 1921 рр. Акад. М.В. Птуха написав теоретичну працю про методи обчислення індексів шлюбності. Він запропонував свій індекс, а П. Пустоход брав участь в обчисленні додатків до цієї розвідки.

У 1922 р. Ю. Корчак-Чепурківський та П. Пустоход мали спеціальні завдання: дослідити смертність по містах і селах України, простежити міграцію населення України і науково опрацювати статистичні матеріали за 20 років (з 1891 р. по 1910 р.). Після закінчення цієї роботи Ю. Корчак-Чепурківський почав писати текст до праці про смертність міського та сільського населення, а П. Пустоход – про особливості населення України кінця XIX – початку XX ст. Також П. Пустоход допомагав М.В. Птусі опрацьовувати статистичні матеріали, які давали змогу порівняти смертність в Україні наприкінці XIX ст. зі смертністю інших народів Росії. Він же займався обчисленням індексів шлюбності для Росії та України за методом М. Птухи, що були надруковані додатком до його теоретичної розвідки “Індекси шлюбності”.

М. Птуха як директор Інституту демографії не лише керував науковим процесом в Інституті, але й здійснював велику дослідницьку роботу: він працював над теорією статистики та демографією як теоретичною, так і практичною; опрацьовуючи матеріали до демографії України, продовжував обробляти перші таблиці смертності (1896–1897 рр.); обчислив таблиці смертності для міського (Київ) і сільського (Полтавщина) населення; підготував до друку в “Записках Соціально-економічного відділу” статтю про перші таблиці смертності для України, деякі витяги з неї друкувалися у виданнях науково-дослідних кафедр НКО УСРР; закінчив теоретичні праці “Таблиці смертності та загальні методи їх конструювання” і “Смертність на Україні наприкінці XIX ст. в порівнянні з смертністю інших народів”; надрукував у 3-му випуску часопису “Статистический бюллетень губстатбюро” свою роботу “Индексы брачности. Этюд по теории статистики населения”.

Другий період у житті Інституту розпочався у 1923 р. Він вніс чималі зміни в його роботу і тривав до 1926 р. До штатного розпису було дозволено ввести ще одну посаду наукового співробітника для спеціальних доручень. Цю посаду зайняв М. Трацевський, згодом відомий науковець у галузі історичної демографії. Кожний співробітник мав окреме завдання, поширюючи й поглиблюючи свою працю.

М. Птуха, незмінний директор Інституту, поставив перед собою завдання знайти методи конструювання сумарних таблиць смертності, які підходили б до українських і російських статистичних матеріалів, іншими словами – знайти такі способи обрахунків, які давали б величини, що входять у таблицю смертності і мало відхиляються від обчислених за допомогою різноманітних методів інтерполяції. Обґрунтовуючи це, М.В. Птуха писав: “Теоретично точне обчислення смертності здійснюється шляхом складання повних таблиць. Робота по їх обчисленню настільки складна, що в більшості країн таке обчислення здійснюється раз в десять років і то з розподілом населення лише за статтю; в різних розрізах смертність вивчається за допомогою сумарних таблиць”². До речі, деякі таблиці, складені за методом М. Птухи, зберігаються в його особовому архівному фонді в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського і, як показав аналіз, не мають й досі своїх дослідників.

М. Птуха протягом кількох років проводив теоретичну і експериментальну роботу, досліджуючи нові методи побудови сумарних таблиць. Результати цих досліджень були описані ним у монографіях: “Смертність в Росії і на Україні” та “Смертність 11 народностей Європейської Росії наприкінці XIX ст.”, які вийшли друком у 1928 р.

За опрацьованими М. Птухою методами та за участю в цій роботі П. Пустохода і М. Трацевського було обчислено на підставі даних перепису населення 1897 р. і смертних випадків за 1896–1897 рр. сумарні таблиці смертності для населення тодішніх повітів і міст Європейської Росії, для населення губерній, де значна більшість людності належала до однієї народності, а саме: Полтавської (українці), Орловської (росіяни), Могильовської (білоруси), тодішніх Ковенської (литовці) й Курляндської (латиші) та для великих міст: Києва, Одеси, Ленінграда й Москви. Вперше в науці було виявлено за допомогою суто наукових методів властивості сільської та міської смертності для Росії, властивості життєздатності населення різних національностей. Навіть чотири великих міста мають кожне свої особливості.

Наприкінці квітня 1923 р. Соціально-економічний відділ ВУАН на пропозицію Центрального статистичного управління України (ЦСУ) надрукував за його кошти деякі праці Інституту демографії в Харкові як

спільні видання ВУАН і ЦСУ. Співробітники Інституту під керівництвом Ю. Корчака-Чепурківського до 1 серпня 1923 р. підготували до друку перший випуск “Праць Демографічного інституту”, до якого увійшли: “Матеріяли щодо природнього руху людності України. 1867–1914 рр.”

У першій половині 1924 р. основна робота Інституту полягала у підготовці до друку праці “Матеріяли санітарної статистики України 1877–1914 рр.”. Як і попередня робота, вона становила перевірене зведення даних офіційної дореволюційної статистики за весь час її існування. М.В. Птуха підкреслював, що “ці матеріали не є механічний передрук відомостей з “Отчетов Медицинского департамента Министерства внутренних дел” та “Отчетов о состоянии народного здоровья и организации врачебной помощи в России” з додатком підсумків по 9 губерніях України. При укладанні збірника довелося витратити чимало часу та сил, щоб об’єднати програми публікацій, що не один раз мінялися від 1877 до 1914 р. Дуже багато покладено праці, щоб усунути численні непорозуміння, що так часто зустрічаються в первісних джерелах, для чого порівняно було відповідні публікації офіційної статистики”³. Робота велася під керівництвом Ю. Корчака-Чепурківського, який уклав до неї примітки. Крім нього у роботі брали участь П. Пустоход і М. Трацевський.

М. Птуха, підводячи підсумки цієї роботи, писав: “... після закінчення цієї підготовчої праці і Демографічний інститут, і вчені взагалі зможуть приступити до суто наукового оброблення цих матеріалів за широкою програмою”⁴.

У другій половині 1924 р. співробітники Інституту повернулися до вивчення питання смертності в Україні й колишній Європейській Росії. Робота проводилась методом конструювання сумарних таблиць смертності, розробленим акад. М.В. Птухою. В ній брали участь П. Пустоход і М. Трацевський. В першу чергу, було обчислено таблиці для 11 народностей: українців, росіян, білорусів, литовців, латишів, естонців, молдаван, татар, євреїв, башкирів та чувашів. На жаль, статистичні джерела далеко не завжди давали можливість обрахувати таблиці для інших народностей, які населяли колишню Європейську Росію. М. Птуха, характеризуючи цю роботу, пізніше писав: “Щоб вивчити смертність по містах та селах в додаток до того, що зроблено було в 1923 р., вираховано було таблиці смертності для Харкова, для людності повітів, великих, середніх та малих міст України”⁵.

Слід відзначити, що застосовані таблиці базувалися на даних перепису населення 1897 р. та смертних випадках 1896–1897 рр. Щоб науково бездоганно висвітлити питання про еволюцію смертності, було обчислено таблиці смертності для деяких міст України й Росії, де провадилися власні

переписи населення, а саме: для Києва (1873–1874), Одеси (1892–1893) та Москви (1901–1902). У звіті за 10 років існування Соціально-економічного відділу (1918–1928) М. Птуха згадував про цю роботу так: “Працю цю тоді ще не доведено було до кінця. Вона мала охопити також смертність за останні роки для Києва, Одеси, Ленінграда й Москви”⁶ і далі: “... Благодаря работе коллектива сотрудников Института демографии я имел возможность написать монографию, которой по широте исследования не могло быть в дореволюционной России. В опубликованных изданиях иностранной государственной статистики тоже не встречаем такого количества суммарных таблиц смертности и столько разрезом изучения, которое, к сожалению, осталось все же незаконченным”⁷.

Окрім цієї роботи співробітники Інституту почали збирати матеріали з історичної демографії України. М. Трацевський, зокрема, готував матеріали для праці про народжуваність в Україні, а Ю. Корчак-Чепурківський розробив такі теми: “Критичний огляд сучасних статистичних джерел про Україну”, “Джерела для вивчення продукційних сил людності України, їх хибні та способи впорядкування”, “Продукційні сили людності України на підставі переписів останніх років”.

Від початку 1925 р. Інститут продовжив роботу щодо вивчення смертності в Україні і Росії, конструюючи сумарні таблиці смертності за тим само методом М. Птухи. У додаток до попередніх було вираховано ще 6 нових таблиць: для Саратова (1896–1897), Риги (1896–1897), Москви (1881–1882), Ленінграда (1880–1881, 1890–1891, 1900–1901). Проте цю роботу було припинено, як пізніше згадував М. Птуха, “за браком відповідних і певних статистичних відомостей за останні роки працю над виучуванням руху смертності в залежності від часу припинено, дарма що її мало не доведено до краю”⁸.

Головна робота Інституту демографії в 1925 р. полягала в систематичній обробці статистичних матеріалів для багатотомної праці “Демографія України”. Дослідження вимагало копіткої роботи, що не завжди призводила до бажаних результатів. Ця думка підтверджується і спогадами М. Птухи щодо цієї роботи: “Статистичні джерела за нові часи, надто перепис року 1920, неповні й хибні різними сторонами. Особливі труднощі повстають: 1) через постійні зміни адміністративних одиниць, що часто роблять порівняння даних не тільки непевним, ба навіть неможливим; 2) через те, що року 1920 значну частину людності не переписувано і статистичні органи обраховували її приблизно”⁹.

Спочатку П. Пустоход і М. Трацевський опрацювали відомості про Київщину, які М. Птуха використав у роботі “Населення Київщини” (надрукованій в “Працях Демографічного інституту”, т. III). Закінчивши цю

роботу, вони почали опрацьовувати дані про всю Україну та окремі її губернії. У звіті про діяльність Інституту демографії зазначалося, що “до 1 січня року 1926 Інституту пощастило встановити наймовірніші числа людності на Україні в 1920 році і в її окремих губерніях, зростання окремих міст, містечок і сільської людності та розподіл її за статтю у всіх категоріях поселень”¹⁰.

Третій період розвитку інтенсивної роботи Інституту демографії – з 1926 до половини 1929 р. Він характерний тим, що у цей час Інститут тісно співпрацював з ЦСУ України та Статистичним відділом Наркомздор’я УСРР. З цього періоду починаються надзвичайно важливі відрядження співробітників Інституту для роботи в бібліотеках та архівах Москви, Ленінграда і Харкова. Штат Інституту поповнився новими співробітниками: з жовтня 1926 р. почав працювати Ю. Масютин, М. Діденко та Т. Королько розпочали свою позаштатну роботу у квітні та грудні 1926 р.

Головна робота Інституту в 1926 р. полягала в колективній обробці статистичних матеріалів для кількатомної роботи “Людність України. Ч. I. Стан населення”. До цієї роботи окремо були розроблені наступні питання:

1) П. Пустоход і М. Трацевський – “Кількість і склад людності України за статтю та віком у 1897 й 1920 роках”.

2) П. Пустоход і М. Трацевський – “Імовірні втрати людності України під час війни та революції”.

3) М. Діденко – “Місце народження за переписом 1897 р.”

4) М. Діденко – “Письменність людності за родинним станом”.

5) М. Діденко – “Розподіл людності за родинним станом”.

6) П. Пустоход – “Густість людності”.

7) П. Пустоход і Ю. Масютин – “Професійний та соціальний стан людності в 1897 і 1920 рр.”

8) М. Трацевський – “Еволюція людності міст на Україні”.

9) М. Діденко і П. Королько – “Національний склад людності”¹¹.

Ці відомості розроблялися за таким планом: 1) для окремих губерній та повітів України; 2) для повітового та міського населення; 3) для людності в містах понад 100 тис. жителів; від 50 до 100 тис., від 20 до 50 тис. і для решти міст. Для порівняння були розроблені відомості для європейської частини Союзу, а іноді й для азійських його частин. З цією метою П. Пустоход був відряджений до Москви, де зібрав численні статистичні матеріали з демографії України, з яких слід відзначити дані про населення України. М. Трацевський працював у Ленінграді, в результаті чого були знайдені важливі відомості стосовно демографії України.

У 1927 р. співробітники Інституту продовжували працювати над темою

“Людність України”, вибираючи, перевіряючи та зводячи матеріали і майже остаточно технічно розробили їх. Згодом вони лягли в основу одного тому зазначеної роботи, а саме для таких її розділів:

1) “Еволюція населення України за 30 років – з 1897 до 1927 рр.” (на підставі даних переписів населення 1897, 1916, 1917, 1920 і 1926 років і поточної реєстрації).

2) “Міська і сільська людність України” (1897, 1904, 1910, 1916, 1917, 1920 і 1926).

3) “Густість населення” (1897, 1916, 1920 і 1926).

4) “Розподіл людності за статтю” (1897, 1916, 1917, 1920 і 1926).

5) “Імовірні втрати людності України під час війни та революції”.

6) “Національний склад людності України” (1897 р. і частково 1926 р.). Текст до цієї роботи, яка розпочалася в 1926 р., написав М.В. Птуха¹².

З осені цього року П. Пустоход і М. Трацевський почали спільну детальну розробку статистичних матеріалів для розвідки “Шлюбність народності на Україні”.

Друга колективна робота Інституту полягала в збиранні, по можливості, повної бібліографії статистики населення України. В ній брали участь майже всі співробітники Інституту, особливо позаштатні. Було складено понад 700 карток, для чого переглядалися комплекти українських журналів та таких видань до 1917 р., як “Губернские ведомости”, “Журнал Министерства внутренних дел” та ін. Проводилась також досить значна робота по збиранню історико-статистичних матеріалів, робилися виписки з літературних і рукописних джерел. Були вибрані й перевірені відомості всіх статистичних обстежень українських губерній. Особливо цінні матеріали було зібрано під час відряджень співробітників Інституту П. Пустохода і М. Трацевського до Москви та Ленінграда. Робота ця не мала систематичного характеру, чим, як писав М. Птуха, “... і пояснюється, що наукове оброблення матеріалів для видання “Людність України” почалося з матеріалів кінця ХІХ в., а саме – даних перепису 1897 р.”¹³.

У цьому ж році було продовжено й закінчено обробку матеріалів перепису населення у 1897 р. і частково у 1923 р., зокрема про професійний та соціальний склад населення України, його фізичні й психічні вади (1897) та національний склад (1920).

У 1928 р. Інститут продовжував свої незавершені праці. Головною роботою було систематичне опрацювання статистичних матеріалів для серії “Людність України”. Наукове опрацювання даних для I тому затрималось через необхідність перерахунку остаточної підсумків перепису населення 1926 р. Роботу цю розпочало ЦСУ, але потім припинило. Тому Інститут відрядив до Харкова П. Пустохода. На підставі рукописних і частково

друкованих списків населених пунктів за серпень і половину вересня він склав порівняльні таблиці про кількість населення в 1926 і в 1927 рр. за статтю для частини округів України. Цю роботу намічалось закінчити до кінця року.

Цікаве дослідження в цей період проводив Ю. Масютин, котрий поглиблено вивчав професії населення України.

М. Трацевський та П. Пустохід продовжували систематичне опрацювання всіх статистичних відомостей щодо міст та містечок України. На підставі статистичних джерел та інших матеріалів було з'ясовано, які саме околиці та хутори до них зараховувалися, а також складено порівняльні таблиці для обстежень за різні періоди. Крім того, проводилось систематичне опрацювання бібліографії зі статистики населення України. Новий співробітник В. Резніков, секретар Інституту, працював над історичною частиною праці "Людність України" та бібліографією, і, крім того, В. Резніков працював у Московському військово-історичному архіві та Публічній бібліотеці. Результатом роботи були численні виписки з рукописних джерел кінця XVIII ст. і першої половини XIX ст. про населення України. Вони стосуються, в основному, статистичних матеріалів щодо укладання воєнно-топографічних описів українських губерній. Також учений провів підготовчу роботу для своїх подальших досліджень над архівними матеріалами Москви.

П. Пустоход під час відрядження до Харкова, окрім основної роботи над укладанням порівняльних таблиць щодо кількості населення України в 1897 і 1926 рр., обстежив також Харківський історичний архів. М. Трацевський працював в архівах Одеси та Ленінграда. В Одесі він зібрав чимало ненадрукованих ще матеріалів стосовно переписів та поточної реєстрації населення Одеси й округи. Для Одеси він уклав також таблицю смертності на підставі даних перепису населення 1926 р. та смертних випадків за 1926 і 1927 рр. Працював у Ленінградському Центральному архіві, Публічній бібліотеці й обласному Статистичному бюро. Зібрав та виписав дані з багатьох статистичних джерел, яких не було в Києві, переписав відомості про населення українських єпархій 1804–1839 рр., населення міст та містечок України. Надрукував у Ленінградських часописах розвідки щодо демографії України¹⁴.

Побіжний хронологічний огляд наукової діяльності Інституту демографії за перші десять років існування свідчить про те, що робота його проходила в трьох різних напрямках. Один з них – збір та критична обробка статистичних джерел щодо вивчення населення України. За цією темою було підготовлено та опубліковано дві праці: "Материалы по естественному движению населения Украины в 1867–1914 гг." – Харьков, 1924. – XIII, 95 с.;

“Матеріали санітарної статистики України”.– Х., 1926.– ХХІІ, 121 с.¹⁵ Третя праця – “Матеріали щодо смертності на Україні. Померлі в м. Києві в 1918–1927 рр. за причинами смерті, статтю та віком” була видана у 1930 р. у 9-у томі “Праць Демографічного інституту”.

Пізніше М. Птуха згадував: “Численні відозви, що надходили з України, Союзу і з-за кордону, свідчать про те, що цей напрямок праць Інституту зустрічає найприхильніше ставлення з боку статистиків-демографів”¹⁶.

Другий напрям діяльності – сприяння розвиткові теорії статистики. Для цього на 1928 р. було підготовлено й опубліковано дві роботи М. Птухи: “Индексы брачности. Этуд по теории статистики населения”.– К., 1922.– 44 с.; “Смертність у Росії й на Україні”.– К., 1928.– 195 с.

У першій з них, що мала більш спеціальне значення, трактувалися індекси чисел, за допомогою яких обчислювалась шлюбність між різними групами наречених. У ній М. Птуха запропонував свій метод індексів шлюбності. Другу роботу в її теоретичній частині присвячено проблемі, яка мала велике наукове й практичне значення. М. Птуха, даючи оцінку цій роботі, писав: “Сучасна статистика людності не може обмежуватися вивченням законів вимірювання населення всієї країни, вона має стежити так чи інакше за окремими його групами. Місце перебування, народність, та чи інша професія, сімейний стан тощо іноді надзвичайно впливають на життєздатність людей. Потрібно наблизити єдиний суто науковий метод вивчення законів вимірювання – будування таблиць смертності – до широких кіл рядових статистичних працівників. Вирахування повної таблиці смертності вимагає таких знань і витрати часу, що звичайному воно не під силу і не може проводитись в якомусь широкому розмірі. Тому величезної ролі набувають вирахування сумарних таблиць смертності, які з теоретичного погляду являють собою бездоганний науковий спосіб вивчення смертності й не вимагають великої витрати часу”¹⁷.

З 1926 р. влада почала звертатися до розробок у галузі соціальної статистики. Робота Інституту в цій галузі була третім напрямом його наукової діяльності. Зібрані ЦСУ статистичні дані потребували наукової обробки і висновків. Подекуди це намагалося зробити ЦСУ, але основна роль у розробленні цього питання належала Інституту демографії.

До основних праць цього напрямку належать: М. Птуха. “Таблиці смертності для України” (Записки Соціально-економічного відділу ВУАН.– К., 1923.– Т. І.– С. 17–62); “Население Киевской губернии” (К., 1925.– 144 с.); “Смертність у Росії й на Україні” (К., 1928.– 195 с.); “Смертність 11 народностей Европейской России” (К., 1928.– 57 с.); П. Пустоход. “Демографічні особливості людності України наприкінці ХІХ та на початку ХХ віку” (Демографічний збірник. – С. 1–68); М. Трацевський. “Народженість люд-

ності на Україні” (Демографічний збірник. – С. 69–112); Ю. Корчак-Чепурківський. “Місто й село у смертності Наддніпрянської України” (Демографічний збірник. – С. 113–171); І. Коваленко. “Самогубства в Харкові” (Демографічний збірник. – С. 172–200).

За період діяльності Інституту з 1918 р. по 1928 р. окрім статей, опублікованих ВУАН спільно з ЦСУ України та ЦСУ Союзу, Інститут надрукував 6 томів “Праць Інституту демографії”¹⁸ (всього вийшло до 1938 р. 9 томів).

Поруч з підготовкою до друку зібраних та проаналізованих матеріалів Інститут займався збиранням бібліографії видань про статистику населення України. До 1929 р. ця робота провадилася не систематично, з 1929 р. її стали проводити планомірно. У першому періоді діяльності Інституту бібліографічні нотатки про літературу зі статистики, підготовлені М. Птухою, друкувалися за кордоном у 1914–1923 рр. Згодом вони були вміщені окремим розділом у його праці “Статистична наука на Заході” (1925 р.).

Підводячи підсумки десятилітньої діяльності Інституту демографії, окремо хочеться сказати про його беззмінного директора академіка М.В. Птуху і особливо наголосити на його особистому внеску в розвиток цього Інституту, статистичної науки та демографії, яким він присвятив усе своє життя. Сам академік писав про це так: “В течение всей научной деятельности почти исключительно разрабатывал проблемы и вопросы, относящиеся к трем основным областям статистики: 1) общей статистической теории; 2) к теоретической и прикладной демографии и 3) к истории статистики.

Институт демографии Академии наук Украинской ССР был делом моей жизни. Надо было организовать в специальном академическом институте и наладить систематическое статистическое изучение населения Украины и отчасти СССР в его прошлом и настоящем; создавать кадры специалистов.

Многочисленные труды его сотрудников вместе с моими работами по теоретической и прикладной демографии составили новый этап в деле детального и глубокого изучения населения нашей страны, хотя многие его начинания, по внешним обстоятельствам, остались незаконченными.

Долгое время я занимался накоплением материалов по истории статистики, которые попутно собирал в отечественных книгохранилищах и во время заграничных командировок. Я использовал свои материалы ограниченно – при разработке текущих тем. К началу 30-х годов политическое положение СССР привело к необходимости засекретить статистические сведения. Тематика Института демографии была ограничена работами по истории статистики... Начиная с 1933 г., я посвятил себя преимущественно

но трудам по истории отечественной и всеобщей статистики – отраслям знания, которые разработаны недостаточно и неудовлетворительно”¹⁹.

Вперше в світі з утворенням Української Академії наук завдяки М.І. Тугану-Барановському та М.В. Птусі на науковий рівень було поставлене питання вивчення населення України за допомогою методів статистики. Під керівництвом М.В. Птухи були розроблені методики статистичних досліджень і використано історичний метод для розв’язання завдань демографії через засоби статистики.

Інститут демографії завдяки специфіці досліджуваних питань був однією з небагатьох академічних установ, в якій широко застосовувалася колективна форма наукової діяльності в той період, коли в Академії переважала форма індивідуальної наукової творчості. Проте поруч із цим проводилися ґрунтовні цікаві індивідуальні дослідження, які значно розширювали і поглиблювали наукову тематику Інституту. На превеликий жаль, демографічні дослідження в 30-х роках ХХ ст. були припинені, і поки що вони не отримали належного розвитку в незалежній Україні. Діловодні папери Інституту, зокрема з наукової та науково-організаційної діяльності, були знищені, зведені статистичні матеріали передані до ЦСУ, і подальша їх доля поки не встановлена.

¹ Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського, Ін-т архівознавства, ф. 22, оп. 1, спр. 19, арк. 32.– (Далі НБУВ, ІА).

² Там само, оп. 2, спр. 37, арк. 3.

³ Там само, оп. 1, спр. 19, арк. 35.

⁴ Там само.

⁵ Там само, арк. 36.

⁶ Там само.

⁷ Там само, оп. 2, спр. 55, арк. 20.

⁸ Там само, оп. 1, спр. 19, арк. 36.

⁹ Там само, арк. 37.

¹⁰ Там само, спр. 161, арк. 19–20.

¹¹ Звідомлення Української Академії наук за 1926 рік.– К., 1927.– С. 71–74.

¹² НБУВ, ІА, ф. 22, оп. 1, спр. 19, арк. 39.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само, арк. 39–41.

¹⁵ Там само, арк. 41.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само, арк. 43.

¹⁸ Там само, спр. 19, арк. 45.

¹⁹ Там само, оп. 2, спр. 55, арк. 2–3.